

Дискусійні питання щодо застосування обставин, що пом'якшують покарання

Павловська Анна Анатоліївна¹, Тагієв Садіг Рза огли²,

Опубліковано	Секція	УДК
30.04.2024	Право	УДК 343.93

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11107880>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Статтю присвячено аналізу дискусійних питань щодо розуміння та визначення обставин, що пом'якшують покарання.

Проведено аналіз правової природи та особливості визначення змісту обставин, що пом'якшують покарання. Окреслено проблеми законодавчої регламентації зазначених обставин.

Досліджено матеріали судової практики в яких містяться обставини, що пом'якшують покарання. Підкреслено комплексний та об'єктивний характер врахування їх судом при призначенні покарання.

Обґрунтовано доцільність закріплення невичерпного переліку обставин, що пом'якшують покарання, у кримінальному законодавстві та доведено, що саме врахування зазначених обставин при призначенні покарання є проявом реалізації принципу справедливості.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, призначення покарання, обставини, що пом'якшують покарання, принципи, кримінальне правопорушення.

Discussion issues regarding the application of mitigating circumstances

Annotation. The article is devoted to the analysis of controversial issues regarding the understanding and definition of mitigating circumstances.

An analysis of the legal nature and peculiarities of determining the content of mitigating circumstances was carried out. The problems of legislative regulation of the specified circumstances are outlined.

The materials of court practice, which contain mitigating circumstances, were studied. The complex and objective nature of their consideration by the court when imposing punishment is emphasized.

The expediency of enshrining a non-exhaustive list of mitigating circumstances in the criminal legislation is substantiated, and it is proven that the consideration of the specified circumstances when imposing a punishment is a manifestation of the principle of justice. Accordingly, limiting consideration of mitigating circumstances to a certain list means

¹ кандидат юридичних наук, доцент, головний спеціаліст відділу міжнародного навчання та цифровізації управління організації наукової діяльності та інновацій Департаменту освіти, науки та спорту, Міністерство внутрішніх справ України (вул. Академіка Богомольця, 10, м. Київ Україна, 01024), <https://orcid.org/0000-0003-3310-4570>

² завідувач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, доктор юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України, Пенітенціарна академія України (вул. Гонча, 34, м. Чернігів, Україна, 14000), <https://orcid.org/0000-0001-9338-4792>

interfering with the implementation of both the principle of individualization of punishment and justice.

It is emphasized that when imposing punishment, courts should take into account only those factors which, by their legal nature, can be attributed to the relevant circumstances and which correspond to their characteristic features. That is why the Plenum of the Supreme Court emphasizes the need to justify the application of mitigating circumstances not defined by the Criminal Code of Ukraine. This will ensure the application of exactly such factors that correspond to the mitigating circumstances.

Keywords: criminal liability, criminal law, sentencing, mitigating circumstances, principles, justice, criminal offense.

Вступ

Реформування системи кримінального судочинства є нагальною потребою розвитку нашого суспільства, адже захист основних прав та свобод особи є обов'язком держави.

Встановлення кримінальної відповідальності за вчинені кримінально-протиправні діяння є дієвим механізмом захисту зазначених прав та свобод осіб, які вступили у конфлікт із законом про кримінальну відповідальність. Насьогодні є потребує вдосконалення системи кримінальних покарань з метою приведення її у відповідність до міжнародних стандартів кримінальної юстиції.

У кримінальному законодавстві України визначені обставини, що пом'якшують покарання, а їх застосування у правозастосовчій діяльності і є гарантією реалізації принципу законності та справедливості. Разом з тим, у правозастосовчій діяльності виникають випадки допущення помилок при застосування обставин, що пом'якшують покарання, що у свою чергу тягне за собою порушення принципу справедливості, а неправильне судові рішення, відповідно, призводить до зміни покарання.

Питання застосування обставин, що пом'якшують покарання, досі залишаються досить суперечливими та невирішеними в теорії кримінального права. Необхідно зазначити, що в науці кримінального права єдиний підхід існує тільки щодо питання віднесення обставин, що пом'якшують покарання, до загальних засад призначення покарання та їх розташування за межами складу кримінального правопорушення.

Проте відсутня єдність думок щодо правової природи обставин, що пом'якшують покарання, та конкретизації в законі їх кримінально-правового значення. Важливо також дослідити питання змісту й вичерпного переліку обставин, що пом'якшують покарання, у чинному кримінальному законодавстві України.

Дослідженню зазначених аспектів правового регулювання приділили увагу у своїх працях І. І. Давидович, О. О. Дудоров, Т. І. Іванюк, І. Д. Козочкін, А. С. Макаренко, М. І. Мельник, В. В. Полтавець, Т. І. Сахарук, Н. А. Сторчак, В. О. Туляков, Л. М. Федорак, М. І. Хавронюк та інші вчені. Однак на сьогодні не втратили актуальності питання реалізації законодавчих вимог щодо врахування обставин, що пом'якшують покарання, а також доцільності чи, навпаки, недоцільності їх деталізації для забезпечення належного врахування судом під час призначення покарання.

Мета статті. Розглянути дискусійні моменти щодо застосування обставин, що пом'якшують покарання.

Результати

Безсумнівно, врахування обставин, що пом'якшують покарання, залежить від стану законодавчого регулювання питання притягнення особи до кримінальної відповідальності, а також від його практичного застосування. Саме тому привертає увагу законодавча регламентація певних аспектів, які пов'язані з пом'якшувачими обставинами.

Так стаття 66 Кримінального кодексу України, регламентує перелік обставин, що пом'якшують покарання із зазначенням вимоги для суду щодо їх обов'язкового застосування при призначенні покарання. При цьому законодавець передбачив можливість його розширення безпосередньо правозастосовником при ухваленні рішення у кожній конкретній справі. Таким чином, при призначенні покарання як пом'якшуючі можуть враховуватися і обставини, що не передбачені ч. 1 зазначеної кримінально-правової норми. На нашу думку така позиція з одного боку надає певну свободу у правозастосуванні та визначенні розміру покарання, сприяє реалізації принципу індивідуалізації при призначенні покарання, а з іншого – зумовлює відсутність єдиної злагодженої системи застосування таких обставин, що створює певні труднощі, оскільки перешкоджає узгодженості та однаковості у правозастосовній практиці.

Саме врахування обставин, що пом'якшують покарання, є проявом реалізації принципу справедливості. Кримінально-правовий зміст принципу справедливості полягає в тому, що покарання чи інша міра кримінально-правового впливу, застосована до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, повинні бути справедливими, тобто відповідати тяжкості кримінально-протиправного діяння, конкретним обставинам його вчинення й певним особливостям особистості правопорушника. Адже призначення занадто м'якого або надмірно суворого покарання, безумовно, є порушенням принципу справедливості, що окреслює чергову проблему – занадто великі межі суддівського розсуду при застосуванні норм кримінального законодавства щодо призначення покарання [1]. Внаслідок чого, на нашу думку, утворюється дуже тонка межа між свободою волевиявлення судді та його зловживанням такими можливостями.

Потрібно зауважити, що в чинному кримінальному законодавстві України відсутнє визначення «обставин, що пом'якшують покарання». Кримінальний кодекс України обмежується визначенням переліку зазначених обставин, який відповідно не є вичерпним.

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року «Про практику призначення судами кримінального покарання» також відсутнє загальне поняття та визначення інституту даних обставин [2, с. 16].

Проте наука кримінального права не залишила питання щодо визначення обставин, що пом'якшують покарання, без своєї уваги. Так, деякі вчені характеризують обставини, що пом'якшують покарання, як визначені, а також не визначені у законі, але встановлені судом різного роду чинники, які виходять за межі складу кримінального правопорушення й не впливають на його кваліфікацію, проте знижують ступінь його суспільної небезпечності й відповідно, зумовлюють пом'якшення покарання. Інші науковці вважають, що зазначені обставини впливають на призначення покарання, що впливає не лише із зниження суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення та самої особи правопорушника, але й є реалізацією принципів гуманізму та справедливості в кримінальному праві. Відповідно, слушною є позиція Л. М. Федорак, яка зазначає, що обставини, що пом'якшують покарання, не знижують ступінь суспільної небезпечності особи винного[3].

Безумовно, варто погодитися і з твердженням, що обставини, що пом'якшують покарання, певною мірою є умовами, що характеризують особу винного, та факторами, що описують фактично вчинене винним суспільно-небезпечне діяння. Однак, на нашу думку, ототожнювати їх повністю з обставинами, які повинні враховуватися судом при аналізі загальних засад призначення покарання не варто. Так само як не можна їх ототожнювати з ознаками, які визначаються кримінальним законодавством як кваліфікуючі ознаки певних складів кримінальних правопорушень, навіть незважаючи на повний збіг у формулюваннях. Таким чином, зазначені ознаки не впливають одне на одного, а оцінюються об'єктивно в комплексі при призначенні покарання.

Обставини, що пом'якшують покарання, потрібно розглядати як певні об'єктивні та суб'єктивні умови, що впливають на вчинення різного роду кримінальних правопорушень. Відповідно дані умови встановлюються правозастосовником і в подальшому враховуються судом при призначенні остаточного покарання особі, яку визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення. При цьому зазначені обставини не є ані складоутворюючими, ані кваліфікуючими ознаками певного складу кримінального правопорушення, й відповідно не впливають на його кваліфікацію, проте мають певну свою специфіку, оскільки свідчать про зниження суспільної небезпечності вчиненого діяння та особи винного й тим самим виступають підставою для пом'якшення покарання. Іншими словами – дані обставини впливають на індивідуалізацію покарання.

Тут необхідно звернути увагу на те, що відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 65 Кримінального кодексу України однією з засад призначення покарання є особа винного. Між тим, врахування суб'єктивних умов, що стосуються особи винного має суттєвий вплив і на визначення обставин, що пом'якшують покарання. У розрізі цього положення виникають дискусійні питання щодо змісту поняття «особи винного», оскільки відсутнє відповідне нормативне визначення поняття та критеріїв, які його визначають.

Так, відповідно до абзацу 3 п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року «Про практику призначення судами кримінального покарання», суд, досліджуючи дані про особу винного, повинен з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення суспільно-небезпечного діяння як у побуті, так і за місцем роботи, навчання, його минуле (зокрема наявність незнятих чи непогашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо [2].

Деякі вчені стверджують, що необхідно виявити ставлення особи до праці, навчання, поведінку на роботі та в побуті, працездатність, стан здоров'я, сімейний стан, дані про вчинені раніше правопорушення [4, с. 130].

Проте є й такі, які вважають, що суди в першу чергу повинні брати до уваги саме ті властивості винного, які він проявив під час вчинення суспільно-небезпечного діяння, а саме жорстокість, розгубленість, стан фізіологічного афекту, імпульсивність, тощо. Водночас, повинні враховуватись й індивідуальні риси особи винного: поведінка у побуті, сім'ї, побуті, за місцем навчання та роботи, вік, риси характеру, стан здоров'я, наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку, стан їх здоров'я, матеріальний стан сім'ї, тощо [5, с. 265].

Отже, можемо констатувати, що вченими наводиться невичерпний перелік даних, які надають характеристику особі винного. Проте, якщо провести аналіз кожної характерної риси винного саме в контексті вчиненого суспільно-небезпечного діяння, так чи інакше вони мають кримінально-правове значення. Таким чином, приходимо до висновку, що тільки дослідивши характерні риси особи винного в сукупності, а саме визначивши його передкримінальну, кримінальну та посткримінальну поведінку можна надати об'єктивну характеристику правопорушника й з'ясувати можливість її врахування при призначенні покарання як обставини, що пом'якшує покарання.

Підтримуємо точку зору, П.Л. Фріса, який окреслюючи посткримінальну поведінку правопорушника, відносить до неї деякі обставини, що пом'якшують покарання [6, с. 105].

Відповідно в такому розрізі трактування й співвідносяться обставини, що пом'якшують покарання із поняттям особи винного.

Так, з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення; добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення – є одночасно як

пом'якшуючими обставинами покарання, так і характеристикою посткримінальної поведінки особи правопорушника. Тобто обставини, що пом'якшують покарання, виступають певною конкретизацією категорії особи винного.

Що ж стосується такої пом'якшуючої покарання обставини як щире каяття, то є слушною позиція Т. І. Нікіфорової, яка зазначає, що це явище в першу чергу морально-психологічне і уявляється досить складно встановити, чи дійсно відбулися відповідні зміни у свідомості людини. Тим не менш суди в більшості випадків роблять висновок ґрунтуючись лише на словах підсудного, що не завжди свідчить про дійсність такого «щирого каяття» [7]. Відповідно уявляється досить суперечливим та дискусійним включення з'явлення із зізнанням та щирого каяття в ст. 69-1 КК України.

Висновки

Підсумовуючи викладене, вважаємо необхідним підкреслити, що в постанові Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. за № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» зазначено, що визнання обставини, не передбаченої кримінальним законом, такою, що пом'якшує покарання, має бути вмотивоване вироком суду [2]. Більше ніяких обмежень щодо застосування ст. 66 КК України не існує.

Відповідно, обмежити врахування обставин, що пом'якшують покарання, певним переліком означає втрутитись в реалізацію як принципу індивідуалізації покарання, так і справедливості. Звичайно, що суди при призначенні покарання повинні враховувати лише ті чинники, які дійсно за своєю правовою природою можна віднести до відповідних обставин і які відповідають характерним їм ознакам. Саме тому Пленум Верховного Суду наголошує на необхідності вмотивованості застосування пом'якшуючих обставин, не визначених КК України. Вказане забезпечить застосування саме таких чинників, які відповідають обставинам, що пом'якшують покарання.

Підводячи підсумок, необхідно відмітити, що визначати розширений перелік обставин, що пом'якшують покарання, у законі про кримінальну відповідальність на нашу думку є недоцільним, тим паче робити перелік таких обставин вичерпним. Чинна позиція законодавця із закріплення диспозитивного характеру пом'якшуючих покарання обставин є найбільш оптимальною. З цього приводу деякі науковці справедливо зауважують, що життя багатше за будь-який перелік, а закон про кримінальну відповідальність мудрий своєю моральною обумовленістю, оптимістичний релігійним благословенням і сильний своїм застосуванням [3].

Список використаних джерел

1. Івченко В. В. Принципи справедливості та гуманізму у кримінальному праві с. 493 URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63978/107-Ivchenko.pdf?sequence=1>
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року «Про практику призначення судами кримінального покарання». *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 6 (40). С. 14–20.
3. Федорак Л. М. Проблеми призначення покарання при наявності у кримінальній справі як пом'якшуючих, так і обтяжуючих покарання обставин. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2009. №. 21. С. 221-225. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2009_21_36
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 12 грудня 2001р./ За ред. С. С. Яценка. Київ: А. С. К. 2002. 936 с.
5. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина: /Підр. для студ. юрид. вузів і фак. – Київ: А. С. К. 2001. 352 с.

6. Фріс П. Л. Постзлочинна поведінка як об'єкт правового регулювання та її врахування в правозастосувальній та профілактичній діяльності. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: збірник наукових статей викладачів юридичного факультету*. Випуск IV. ІваноФранківськ, 2000. С. 105-119.
7. Нікіфорова Т. І. Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання. *Університетські наукові записки*. 2008 № 3 С. 258-261. URL: <http://old.univer.km.ua/statti/nikiforovat.i.%20pryznachennya%20pokarannya%20za%20nayavnosti%20obstavyn,%20sho%20pomyakshuyut%20pokarannya.pdf>